

met de beoordeling, dat het interessante boek, waarin een massa wetenswaardigheden te lezen valt, spijtig veel van zijn verdienste en zijn bruikbaarheid inboet, omdat het niet met de nodige rijpheid van studie werd geschreven. Het blijft echter wel zo, dat de drie publikaties, die hier samen werden besproken, ook gezamenlijk voor belangstellende leken een goede aanloop tot meer kennis over het decennium 1940-1950 in België uitmaken.

F. E. Stevens

G. J. M. van Wissen, *De christen-democratische visie op de rol van de staat in het sociaal-economisch leven* (Dissertatie GU Amsterdam; Zuid-Scharwoude: G. J. M. van Wissen, 1982, vii + 724 blz., f55,-, te bestellen bij de auteur, Merel 5, 1722 DE Zuid-Scharwoude, gironummer 51 37 98).

De schrijver, aan het Groot-Seminarie te Warmond geschoold in wijsbegeerte en theologie en aan de Universiteit van Amsterdam in rechten en economie, promoveerde in 1982 op dit proefschrift tot doctor in de rechtsgeleerdheid. Het beschreven onderzoek had betrekking op de drie grote christen-democratische partijen (ARP, CHU en KVP) en hun opvolger het CDA in de periode 1945-1981. Van Wissens boek valt in drie delen uiteen, respectievelijk corresponderend met de tijdvakken 1945-1959, 1959-1971 en 1971-1981. In het eerste deel laat de auteur zijn betoog over de periode van wederopbouw, rooms-rode samenwerking én brede basis voorafgaan door een schets van de ontwikkeling van de sociale leer der confessionele partijen vóór 1945, tegen haar maatschappelijke achtergrond.

In zijn beschrijving van het eerste tijdvak (1945-1959) besteedt Van Wissen de nodige aandacht aan de tegenstellingen — binnen het kabinet-Beel en de daarna komende kabinetten-Drees — tussen de visies van PvdA en KVP op de taak van de overheid bij het economisch herstel. Tevens geeft hij aan hoe de laatste partij geleidelijk haar opvattingen tot grondslag van het regeringsbeleid wist te maken. Dat de KVP-visie de overhand kreeg, bleek onder meer uit de gekozen opzet voor een publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, die aan een leidende overheid veel minder ruimte bood dan de PvdA lief was. Ook de meningsverschillen tussen de KVP en de (oppositionele) ARP, die theoretisch haar beginsel van 'sovereiniteit in eigen kring' hooghield en in de gegeven omstandigheden praktisch op een liberale lijn van staatsonthouding uitkwam, worden beschreven en verklaard. Met de CHU weet Van Wissen minder goed raad — het blijkt zijn hele boek door. Hij besteedt aan deze partij de minste aandacht (zo telt bijvoorbeeld het inleidende hoofdstuk over de ARP 78 bladzijden en dat over de CHU niet meer dan 26) en enkele in verband met het onderwerp van dit boek voor de hand liggende vragen rond het verschijnsel CHU worden ofwel niet gesteld, ofwel al te vluchtig beantwoord. Toegegeven, het is moeilijk de Unie, die immers uit verschillende stromingen is opgebouwd, te kenschetsen. Van Wissen heeft getracht zulks te doen aan de hand van grepen uit partijprogramma's, toelichtingen daarop en de *Handelingen* van de Kamer. Daaruit groeit natuurlijk wel een beeld, maar een raadsel als hoe Tilanus en de zijnen het klaar-speelden hun partij ongeschonden door de Doorbraak heen te slepen, terwijl de Hervormde Kerk de PvdA juist wel met sympathie bejegende, komt met zo'n aanpak niet dicht bij een oplossing. Aan de sociaal-economische achtergrond van kabinets-

formaties besteedt de auteur weinig aandacht. Daardoor is het in zijn beschrijving van de naoorlogse politiek alsof sociaal-economische strijdpunten op het komen en gaan van kabinetten met of zonder de ARP, de CHU, de PvdA of de VVD — alleen de KVP liet nooit verstek gaan — van weinig of geen invloed zijn geweest. Dat terwijl juist uit de houding die een politieke partij tijdens een formatieperiode aanneemt, valt af te leiden welke consequenties zij trekt uit haar programma, is men geneigd te zeggen. Ook de verslagen van discussies in de Kamer komen op deze manier enigszins los te staan van de werkelijkheid.

In het tweede deel (over de periode 1959-1971) wordt, uiteraard, stilgestaan bij het proces van vernieuwing dat zich voordeed in de ARP en de CHU (en in iets mindere mate in de KVP, waar na het uittreden van de groep-Aarden in februari 1968 de druk van de hervormingsketel was). In het kader van deze studie is het sociaal-economische aspect van het christen-radicalisme — in hoeverre waren het meningsverschillen over sociaal-economische kwesties die de spanningen tussen de radicalen en hun tegenvoeters veroorzaakten? — het meest van belang. Van Wissen doet pogingen dit motief te wegen, maar echt geslaagd mogen deze niet heten. Dit hoeft hem niet te worden aangerekend. Zoals alle retoriek waren de manifesten van de radicalen rijkelijk vaag. Wie tot de kern van wat zij wilden tracht door te dringen, stuit op flarden mist en tegenstrijdigheden. De christen-radicalen hadden bijna zonder uitzondering gemeen, dat zij hun partijen wilden laten samenwerken met de PvdA, met behoud van een evangelische identiteit. Zoiets biedt de onderzoeker weinig houvast voor een karakterisering van hun beweging. Te constateren valt slechts dat Van Wissen op het fenomeen christen-radicalisme niet meer vat heeft gekregen dan anderen voor hem.

De derde behandelde periode (1971-1981) was er een van zeer grote spanningen in de Nederlandse politiek. Bij de verkiezingen van 1972 bereikten de christen-democratische partijen een historisch dieptepunt in zeteltal (48; in 1963 hadden zij nog over 76 zetels beschikt), terwijl de PvdA sinds 1971 al weer bezig was uit het dal omhoog te krabbelen. Vergaande polarisatie — een verschijnsel dat in de nacht van Schmelzer (1966) zijn oorsprong vond — maakte de totstandkoming van kabinetten met een brede basis onmogelijk. Met de economie ging het zeer slecht. Onder meer was er sprake van een hoge inflatie. De politieke partijen zagen zich bovendien geconfronteerd met het probleem van de milieuverontreiniging, dat rond het jaar 1970 plotseling veel aandacht kreeg. Van Wissen zet redelijk helder uiteen hoe zij daarop reageerden. Ook de gevolgen van de in oktober 1973 uitgebroken oliecrisis worden geschetst. De rol van de overheid was hier nadrukkelijk in het geding, mede door de reactie van het kabinet-Den Uyl, dat een ontwerp-machtigingswet 'tot het vaststellen van regelen betreffende inkomensvorming en bescherming van werkgelegenheid in 1974' bij het parlement indiende. Dit derde deel van Van Wissens studie, waarin de na een periode van steeds toenemende welvaart weer oplevende discussie over een aantal facetten van het kapitalisme centraal staat, doet wat minder theoretisch aan en beweegt zich ook iets minder traag voort dan de voorgaande delen. Overigens geldt ook voor het laatste deel dat de kwesties die de auteur behandelt om de ontwikkelingen in het denken van de confessionele partijen te illustreren, nogal willekeurig lijken te zijn geselecteerd. In een aantal gevallen wordt uitgebreid ingegaan op zaken die voor het christen-democratische standpunt weinig relevant zijn. Zo worden er bijna vier bladzijden besteed aan de .wet selectieve investeringsregeling, zonder dat zelfs maar een poging wordt gedaan de mening van

ARP, CHU en KVP terzake genuanceerd weer te geven. Zo'n passage is dan vrijwel nutteloos.

Wie behoefte heeft aan een globaal overzicht van de houding der confessionele partijen inzake de sociaal-economische kwesties na de tweede wereldoorlog, met de nodige aandacht voor het theoretische kader, wordt door *De christen-democratische visie op de rol van de staat in het sociaal-economisch leven* niet teleurgesteld. Veel nieuwe inzichten levert dit boek echter niet op; de auteur lijkt daar ook niet op uit te zijn geweest. Dat Van Wissen zijn thema niet in het kader heeft geplaatst van een brede culturele en maatschappelijke ontwikkeling is een groot gemis. Meer aandacht voor die ontwikkeling en dus voor de achtergronden van de electorale ups en downs van de confessionele partijen zou zijn studie sterk aan belang hebben doen winnen.

D. F. J. Bosscher

J. G. Toebes, *Geschiedenis: een vak apart? Het probleem van de verbinding van geschiedenis met andere mens- en maatschappijvakken — in het bijzonder maatschappijleer — in het voortgezet onderwijs van de Bondsrepubliek Duitsland, Engeland en Nederland* (Dissertatie Nijmegen; Meppel: Krips Repro, 1981, 575 blz.).

Dat geschiedenis een apart vak is, zal een ieder die zich bewust met het verleden bezighoudt zonder enige aarzeling beamen. Want geschiedenis vormt geen op zichzelf staande probleem- en ervaringseenheid, doch is de dimensionering van alles. Het modale individu kan vermoedelijk best zonder kernfysica, astronomie en/of fiscale economie leven. Maar het kan niet zonder historische verdieping en bewustwording op geciviliseerde wijze bestaan. Sterker nog: geen enkele kennis- en ervaringsstructuur kan zonder geschiedenis begrepen worden.

Over de vraag daarentegen of geschiedenis ook als apart vak op het lesrooster in het voortgezet onderwijs gehandhaafd zou moeten blijven, liepen de meningen nogal eens uiteen. Zou het historisch onderwijs door verbinding met vakken als aardrijkskunde, staatsinrichting en maatschappijleer niet beter aansluiten bij de politieke en maatschappelijke werkelijkheid die immers ongedeeld is? Kon men, door aldus op de totaliteitsbeleving van het kind in het educatieve proces in te spelen, het verkrijgen van die attitudes en vaardigheden optimaliseren die nodig werden geacht om in de maatschappij van nu en straks goed te kunnen functioneren? Dergelijke casu quo vergelijkbare vragen hebben pedagogische vernieuwers als Dewey en Ligthart al vroeg beziggehouden. Tot in de tweede helft der jaren zestig van onze eeuw echter bleven de bekende kenmerken van het oude humanistische vormingsideaal in het voortgezette onderwijs domineren. In casu een primair historiserende cultuuroverdracht, een te grote behoedzaamheid ten opzichte van de contemporaine tijd, beklemtoning van de geesteswetenschappelijke oriëntatie alsmede esthetische en morele vorming. Dat ging goed want zo was het al heel lang gegaan maar op den duur deden zich toch erg grote nadelen gevoelen. Ten aanzien van het geschiedenisonderwijs bijvoorbeeld leidde het lange tijd model staande encyclopedisch kennisideaal tot het hardnekkige image van geschiedenis als een 'weetjesvak' met weinig maatschappelijke relevantie. Aan vakdidactische vernieuwing werd nauwelijks nog iets gedaan, op wetenschapstheoretisch gebied groeide een enorme achterstand. Pas toen na 1965 de curriculum-hervormingsbeweging met toenemend maatschappelijk